

Nastavno-naučnom veću
Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Beogradu

Izveštaj o doktorskoj disertaciji
POJAM UTEMELJIVANJA U SAVREMENOJ METAFIZICI
doktoranda Miloša Panajotova

Odlukom Nastavno-naučnog veća Filozofskog fakulteta od 30.5.2024. godine izabrani smo u Komisiju za analizu i ocenu doktorske disertacije *Pojam utemeljivanja u savremenoj metafizici* doktoranda Miloša Panajotova. Na osnovu uvida u rad kandidata, imamo zadovoljstvo da Nastavno-naučnom veću Filozofskog fakulteta podnesemo sledeći izveštaj.

IZVEŠTAJ

1. Osnovni podaci o kandidatu i disertaciji

Miloš Panajotov je rođen 1989. godine u Beogradu, gde je završio osnovnu školu i gimnaziju. Osnovne studije filozofije na Filozofskom fakultetu u Beogradu upisao je 2008, a završio 2012. godine s prosečnom ocenom 8,85. Završni rad s naslovom „Kantovo shvatanje prostora i vremena“ odbranio je pod mentorstvom doc. dr Ivana Vukovića. Tokom osnovnih studija bio je stipendista Ministarstva prosvete Republike Srbije. Master studije filozofije upisao je 2012. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu, i završio 2014. godine s prosečnom ocenom 10. Master rad „Čalmersova metaontologija“, napisan pod mentorstvom doc. dr Andreja Jandrića, odbranio je s najvišom ocenom.

Na istom fakultetu 2014. godine upisao je doktorske studije, na kojima je položio sve ispite s prosečnom ocenom 9,66. U decembru 2017. godine odbranio je predlog teme doktorske disertacije s naslovom „Pojam utemeljivanja u savremenoj metafizici“. Oblasti njegovih istraživanja su: metafizika, metametafizika i istorija analitičke filozofije.

Učestvovao je na međunarodnoj konferenciji *Fourth Belgrade Graduate Conference in Philosophy*, održanoj u Beogradu od 10. do 12. maja 2019. godine, sa izlaganjem „On Dasgupta's Deflationary Conception of Grounding“.

Na Institutu za filozofiju Filozofskog fakulteta zaposlen je od 1.6.2018. kao istraživač-pripravnik, a od 2.4.2021. kao istraživač-saradnik. Bio je angažovan na projektu „Logičko-epistemološki osnovi metafizike i nauke“ (179067) Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Trenutno je zaposlen na osnovu ugovora o finansiranju (451-03-47/2023-01/200163) Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

Panajotov je do sada objavio dva naučna rada:

Panajotov, M. (2021) „Dejlijeva kritika razumljivosti pojma utemeljivanja“. *Theoria* 64 (1): 129–148.

Panajotov, M. (2022) „Tri teorije jedinstva utemeljivanja“. *Theoria* 65 (3): 65–82.

Doktorska disertacija kandidata Miloša Panajotova pod nazivom „Pojam utemeljivanja u savremenoj metafizici“ ima ukupno 112 strana, uz prateće sadržaje (naslovna strana i rezime na srpskom i na engleskom jeziku, podaci o komisiji, sadržaj, biografija kandidata, izjave o autorstvu, izjave o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada i izjave o korišćenju). Pored uvodnog poglavlja (str. 1–2) i zaključnih razmatranja (str. 88–89), disertacija ima pet poglavlja čiji su nazivi: 1) „Šta je utemeljivanje?“ (str. 3–17), 2) „Razvoj pojma utemeljivanja“ (str. 18–50), 3) „Da li je utemeljivanje razumljiv pojam?“ (str. 51–61), 4) „Da li je utemeljivanje redundatan pojam?“ (str. 62–79), 5) „Slučaj primene utemeljivanja u metafizici nauke“ (str. 80–87). Svako poglavlje ima nekoliko potpoglavlja. Spisak literature nalazi se na stranama 90–100.

2. Predmet i cilj disertacije

Doktorska disertacija Miloša Panajotova posvećena je analizi pojma utemeljivanja (*grounding*), njegovoj istoriji, teorijama o njegovim logičkim svojstvima, sadržaju i konceptualnim vezama s drugim pojmovima, kao i njegovoj upotrebi u različitim argumentima u savremenoj analitičkoj metafizici i metafizici nauke. Reč je o primitivnoj relaciji ontološke zavisnosti i determinacije, čija je osnovna uloga da na nekauzalan način poveže entitete koji se nalaze na različitim nivoima ontološke hijerarhije. U okviru analitičke filozofije i pre utemeljivanja bile su poznate mnoge relacije ontološke zavisnosti, poput supervenijencije, kompozicije, konstitucije, funkcionalne realizacije, itd. Međutim, analiza ovih relacija, naročito pomoću modalnih pojmova, pokazala je da nijedna od njih nije bila sasvim adekvatno sredstvo za artikulisanje tvrdjenja o hijerarhijskoj strukturi stvarnosti. Upravo u ovakvim okolnostima javio se pojam utemeljivanja. Pored čitave generacije teoretičara utemeljivanja, pojavili su se i skeptički nastrojeni filozofi koji su svojim argumentima doveli u pitanje njegovu određenost i neophodnost.

Osnovni cilj koji je Panajotov postavio u svojoj disertaciji jeste da odbrani pojam utemeljivanja od skeptičkih argumenata iznetih u literaturi, kao i da navede pozitivne razloge na osnovu kojih treba zaključiti da je pojam utemeljivanja neophodan i koristan za metafizička istraživanja. Iako je utemeljivanje primitivan pojam i, kao takav, ne dopušta redukciju na druge pojmove, Panajotov tvrdi da je njegov sadržaj u dovoljnoj meri određen široko prihvaćenim primerima njegove upotrebe, njegovim logičkim karakteristikama, kao i pojmovnim vezama s drugim, sadržajnijim i specifičnijim pojmovima u filozofiji i nauci. Panajotov ukazuje na to da je upravo utemeljivanje relacija ontološke zavisnosti koja stoji u osnovi metafizičkih objašnjenja, a kako su metafizička objašnjenja pojedinim plauzibilnim principima povezana s naučnim objašnjenjima, upotreba pojma utemeljenja omogućava da se na novi i teorijski plodan način odredi veza između naučnog i metafizičkog istraživanja strukture realnosti. Pored toga, pomoću ovog pojma mogu se formulisati novi argumenti protiv određenih uticajnih metafizičkih stanovišta, koji se pre njegovog uvođenja nisu mogli izraziti. Sve to zajedno opravdava tezu o njegovoj neophodnosti i korisnosti.

3. Osnovne hipoteze od kojih se polazilo u istraživanju

Postoji nekoliko hipoteza koje su pretpostavljene u ovoj disertaciji. Najvažnija od njih jeste pretpostavka da je realnost hijerarhijski uređena. Osnovni razlog za uvođenje pojma utemeljivanja u metafiziku bila je potreba da se pronade adekvatno pojmovno oruđe pomoću kojeg bi se opisala data hijerarhija i odnosi između nivoa različitog stepena fundamentalnosti. Druga hipoteza na kojoj kandidat zasniva svoje istraživanje jeste da je utemeljivanje primitivan pojam i da se ne može definisati pomoću temeljnijih pojmova, već se njegova primena može samo posredno objasniti. Treća hipoteza je važenje Lengovog principa tranzitivnosti sa kontrastima, kojim se uspostavlja veza između naučnog i metafizičkog objašnjenja. Pozivanjem na ovaj princip kandidat ukazuje na plodnu primenu utemeljivanja u metafizici nauke, čime neposredno odgovara na optužbe o redundantnosti ovog pojma.

4. Kratak opis sadržaja disertacije

Disertacija Miloša Panajotova sastoji se od uvoda, pet poglavlja i zaključnih razmatranja. U uvodu kandidat iznosi teorijski kontekst o hijerarhijskom poretku realnosti, koji pomaže da se razume motivacija za uvođenje pojma utemeljivanja, i daje opšti pregled narednih poglavlja disertacije.

Prvo poglavlje je sačinjeno od dva potpoglavlja. U prvom potpoglavlju, kandidat predstavlja ono što naziva „standardnom slikom utemeljivanja“, odnosno narativ pomoću kojeg metafizičari najčešće uvode i razjašnjavaju pojam utemeljivanja. Na taj način Panajotov utvrđuje osnovne strategije kojim filozofi rasvetljavaju sadržaj pojma utemeljivanja i njegove konceptualne veze s drugim pojmovima. U drugom potpoglavlju, kandidat na pregledan način detaljnije izlaže formalne, metafizičke i eksplanatorne karakteristike pojma utemeljivanja, kao i detalje više rasprava koje se o njima vode među teoretičarima utemeljivanja. Ovim Panajotov pruža neophodne teorijske elemente za dalja razmatranja koje je sproveo u radu.

U drugom poglavlju kandidat se bavi istorijskim razvojem pojma utemeljivanja. U prvom potpoglavlju on interpretira i kritički razmatra značajne principe, argumente i teorije iz istorije filozofije koji se u literaturi najčešće navode kao preteče savremenih teorija utemeljivanja, kao što su: Eutifronova dilema u Platonovim dijalozima, utemeljivanje u Aristotelovoj metafizici, princip dovoljnog razloga u filozofiji Spinoze i Lajbnica, i teorija utemeljivanja u filozofiji Bernarda Bolcana. Kada je reč o Eutifronovoj dilemi iz Platonovog eponimnog dijaloga i o učenju o metafizičkom principu dovoljnog razloga u modernoj filozofiji, kandidat argumentuje da ih ne bi trebalo bez izvesnih rezervi smatrati ranim primerima utemeljivanja i ukazuje na prednosti drugačijih interpretacija. S druge strane, Aristotelova i Bolcanova metafizička učenja, prema njegovom mišljenju, očiglednije su prethodnice današnje teorije utemeljivanja. U drugom potpoglavlju Panajotov izlaže teorije tri najznačajnija i najuticajnija savremena teoretičara utemeljivanja: Kita Fajna, Džonatana Šefera i Gideona Rozena. U trećem potpoglavlju o istorijskim razmatranjima o utemeljivanju Panajotov, suprotno mišljenju mnogih autora, brani tvrdjenje da utemeljivanje ne treba smatrati starim pojmom. Pozivajući se delom na stavove Majkla Rejvena, on smatra da, iako su razmatranja o nekim karakteristikama utemeljivanja bila u ovom ili onom obliku prisutna tokom čitave istorije filozofije, način na koji se danas pristupa ovom pojmu i funkcije koje on vrši u metafizičkim argumentima i raspravama ne nalazimo u navedenom istorijskim gledištima. Kako bi se izbegle učestale pojave anahronizama u istorijsko-filozofskim razmatranjima, Panajotov brani stav prema kojem utemeljivanje u takvim kontekstima treba smatrati samo jednim od mogućih interpretativnih modela pomoću kojih rasvetljujemo istorijska učenja. Osim toga, kandidat jasno pokazuje da je istorijski narativ u savremenim teorijama utemeljivanja imao značajnu ulogu u isticanju neoaristotelovske naspram ranije preovlađujuće kvajnovske paradigme u metafizici.

U trećem poglavlju Panajotov odgovara na prigovore o razumljivosti pojma utemeljivanja koje je izneo Kris Dejli. Dejli tvrdi da niko od dosadašnjih filozofa nije uspeo da jasno eksplicira sadržaj ovog pojma. Pozivanje na formalno-logička svojstva, ukazivanje na njegove odnose s drugim bliskim pojmovima i navođenje primera utemeljivanja, prema njegovom mišljenju, nisu doprineli njegovoj razumljivosti. Panajotov ubedljivim razlozima pokazuje da je u Dejlijevim primedbama prećutno prisutna pogrešna pretpostavka o teorijskim strategijama zagovornika utemeljivanja. Njihova razmatranja o ovom pojmu nemaju za cilj da demonstriraju razumljivost utemeljivanja, već da, na osnovu pretpostavljene razumljivosti ovog primitivnog pojma, bliže

odrede njegov sadržaj. Ključni problem Dejlijeve skeptičke pozicije Panajotov pronalazi u tome što se iznose zahtevi za razumljivošću pojma koji se ne oslanjaju ni na kakav objektivan kriterijum razumljivosti, već isključivo na Gudmanovu ideju o „filozofskoj savesti“ koju i sam Gudman smatra suviše slabom i arbitrarnom. Osim toga, kandidat je argumentovano pokazao da Dejli u potpunosti zanemaruje strategiju opravdavanja uvođenja pojma utemeljenja prema kojoj teorijska korisnost ovog pojma ujedno dokazuje njegovu razumljivost, što potvrđuje i slučaj primene utemeljivanja koji kandidat razmatra u petom poglavlju.

U četvrtom poglavlju Panajotov brani pojam utemeljivanja od prigovora o redundantnosti koje je iznela Džesika Vilson. Osnovna ideja njene kritike jeste da, iako tvrdnje o utemeljivanju jesu razumljive, razlozi koje filozofi navode za njegovo uvođenje nisu ubedljivi. Ona iznosi tri grupe prigovora: (i) prigovore informativnosti pojma utemeljivanja; (ii) prigovore ujedinjavajućoj ulozi utemeljivanja; i (iii) prigovore ulozi utemeljivanja u određivanju smera ontološkog prioriteta među entitetima. Detaljnim razmatranjima njene kritike, Panajotov uspeva da pokaže da nijedan od navedenih prigovora nije uspešan i da iz njih ne sledi eliminativistički zaključak. Odgovarajući na prigovore iz prve grupe, kandidat utvrđuje da Vilsonova neopravdano optužuje teoretičare utemeljivanja da se u svojim istraživanjima žele osloniti isključivo na jedan opšti pojam utemeljivanja (eng. *Big-G Grounding relation*) umesto na već dostupne specifične relacije ontološke zavisnosti (eng. *small-g grounding relations*). Osim toga, on pokazuje da Vilsonova primitivnost pojma utemeljivanja tumači isključivo u jakom metafizičkom smislu, iako se od njega mogu razlikovati ideološka i metodološka primitivnost ovog pojma. U razmatranju druge grupe prigovora, Panajotov razlikuje tri shvatanja jedinstva utemeljivanja: singularizam, generalizam i utemeljivanje kao klasa objektivnih sličnosti. Prvo shvatanje odbacuje, jer se ono ne može uskladiti sa opštom pretpostavkom o mnoštvu heterogenih relacija zavisnosti i determinacije. Upoređujući preostala dva shvatanja, Panajotov tvrdi da treba izabrati generalizam, i to njegovu umereniju verziju, prema kojoj je utemeljivanje generički pojam, a specifične relacije ontološke zavisnosti su njegove vrste. On pokazuje da Vilsonova ne uzima u obzir ideju da ove specifične relacije mogu biti primarno uedinjene svojim metafizičkim, a ne logičkim karakteristikama. Odgovarajući na treću grupu prigovora Vilsonove, kandidat argumentuje da njeno pozivanje na specifične relacije utemeljivanja i pojam apsolutne fundamentalnosti nije dovoljno da se utvrdi smer ontološkog prioriteta. Odbacujući sve

prigovore Vilsonove, kandidat odbacuje i njenu tezu o redundantnosti utemeljivanja i zaključuje da je pojam utemeljivanja neophodan.

U petom poglavlju Panajotov detaljno analizira slučaj primene utemeljivanja u aktualnim debatama u metafizici nauke. Prema danas dominantnom hjumovskom shvatanju metafizičkog statusa prirodnih zakona, zakoni su utemeljeni u njihovim instancama. Instance metafizički objašnjavaju zakone, dok zakoni naučno objašnjavaju instance. Razlikovanjem naučnog i metafizičkog objašnjenja, međutim, ne izbegava se eksplanatorna cirkularnost, zato što su dve vrste objašnjenja povezane pomoću principa tranzitivnosti, koji je prvi formulisao Mark Leng i koji potvrđuju mnogi primeri iz naučne prakse. Elizabet Miler, Majkl Hiks i Piter van Elsvik osporavali su ovaj princip navođenjem kontraprimera, ali Leng je na njih uspešno odgovorio pozivanjem na skrivene kontraste u ekplanansu i ekplanandumu. Dok ovi kontrapimeri ne uspevaju da ugroze princip tranzitivnosti formulisani pomoću pojma utemeljivanja, oni postaju uspešni ukoliko se utemeljivanje zameni nekom drugom, specifičnijom relacijom ontološke zavisnosti. Panajotov tvrdi da to pokazuje da je pojam utemeljivanja neophodan da bi se artikulisali principi koji dovode u vezu naučno s metafizičkim objašnjenjem. I nauka i metafizika istražuju dubinsku strukturu realnosti, a tek nam pojam utemeljivanja omogućava da ispravno izrazimo u kom odnosu stoje njihovi rezultati. Istovremeno, artikulacija veze između naučnog i metafizičkog objašnjenja pomoću pojma utemeljivanja omogućava da se u okviru same metafizike formulišu novi argumenti protiv starih i uticajnih metafizičkih teorija, kao što je hjumovsko shvatanje prirode zakona. Ovakve neočekivane i plodne primene pojma utemeljivanja u filozofiji i nauci nedvosmisleno demonstriraju njegovu korisnost i razumljivost.

U zaključnim razmatranjima kandidat je pregledno sumirao glavne rezultate do kojih je došao u istraživanju.

5. Ostvareni rezultati i naučni doprinos disertacije

Oslanjajući se na istorijski i kritičko-interpretativni metod, Panajotov je uverljivo prikazao razvoj razmatranja o pojmu utemeljivanja kroz ispitivanje relevantnih istorijskih gledišta, ukazujući pritom na različite interpretativne izazove koje teoretičari utemeljivanja nisu

uzimali u obzir. Uz pomoć metode pojmovne analize kandidat je utvrdio da skeptički prigovori nisu uspeli da opravdaju eliminativistički zaključak u pogledu utemeljivanja. Svoj primarni cilj, da odbrani neophodnost i razumljivost pojma utemeljivanja, kandidat je uspešno ostvario logičkom analizom primene principa tranzitivnosti u metafizici nauke i ukazivanjem na širi značaj ovog principa za istraživanja o utemeljivanju.

6. Zaključak

Na osnovu uvida u doktorsku disertaciju pod naslovom *Pojam utemeljivanja u savremenoj metafizici* doktoranda Miloša Panajotova, komisija je došla do zaključka da ona ispunjava sve neophodne formalne i sadržinske uslove za usmenu odbranu. Disertacija je napisana jasnim i preciznim stilom, a mnogi kompleksni problemi predstavljeni su na pregledan i razumljiv način. Kandidat je pokazao visok stepen upućenosti u savremene metafizičke rasprave, kao i naročite analitičke veštine u evaluaciji različitih metafizičkih argumenata. Disertacija Miloša Panajotova originalno je naučno delo, a po svom sadržaju i metodologiji zadovoljava sve zahteve koje doktorski rad treba da zadovolji.

Imajući u vidu sve što je ranije navedeno, predlažemo Naučno-nastavnom veću Filozofskog fakulteta u Beogradu da kandidatu Milošu Panajotovu odobri usmenu odbranu doktorske disertacije.

U Beogradu, 31.5.2024.

Komisija:

dr Andrej Jandrić, docent
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, mentor

dr Miljana Milojević, vanredni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Radmila Jovanović Kozłowski, docent
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Ines Skelac, docent
Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu